

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA SANAT ORTAMI VE ASKER RESSAMLARIN FAALİYETLERİ

Yazar

Gözde İrem Yükselen¹

² Mensubiyet

Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Yazışmanın Yapılacağı Kişi: g.iremzor@outlook.com

*Bu makale Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Eğitim Gören Asker Ressamlar tezinden çıkarılmıştır.

²Bu makale yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

Özet

Sanat, yalnızca estetik bir ifade biçimi olmanın ötesinde, toplumların hafızasını diri tutan, kimliklerini pekiştiren ve mücadele ruhunu besleyen güçlü bir araçtır. Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılı dağılma tehlikesiyle karşılaştığı bir dönemdir. Bu dönemde Batılılaşma yolunda adımlar atılmış ve sanat anlamında da bir güzel sanatlar akademisine dönüşecek olan Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmuştur. Bu okulda eğitim gören asker ressamalar, Hikmet Onat, Sami Yetik, Ali Sami Boyar, Celâl Esad Arseven, Mehmet Ruhi Arel, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde sanatsal çalışmalarıyla sanat ve toplum arasında bir bağı kurmayı ve ülkenin içinde bulunduğu durumu diğer devletlere anlatmayı görev edinmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde asker ressamaların üstlendiği roller, sanatın yalnızca bireysel değil, toplumsal bir sorumluluk da taşıdığını kanıtlamaktadır. Özellikle savaş ve kurtuluş süreçlerinde sanat hem bir propaganda unsuru hem de bir motivasyon kaynağı olarak ulusun birlik ve beraberliğini güçlendirmiştir. Sanatçılar, fırçalarıyla yalnızca geçmişin tanıklılığını yapmakla kalmamış, aynı zamanda bir milletin yeniden doğuşunu ve bağımsızlık mücadelesini tüm dünyaya anlatan görsel bir tarih inşa etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Asker Ressamlar, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Sanat, Propaganda

Abstract

Art is not merely an aesthetic form of expression; it is a powerful tool that keeps the memory of societies alive, reinforces their identity, and nurtures the spirit of struggle. The 19th century of the Ottoman Empire was a period marked by the looming threat of disintegration. During this time, steps were taken toward Westernization, and the Sanayi-i Nefise Mektebi, which would later evolve into a fine arts academy, was founded. The military painters who studied at this school, such as Hikmet Onat, Sami Yetik, Ali Sami Boyar, Celâl Esad Arseven, and Mehmet Ruhi Arel, took on the responsibility of establishing a connection between art and society through their artistic works, with the goal of conveying the state of the country to other nations. The roles these military painters played in the final years of the Ottoman Empire and in the early days of the Turkish Republic demonstrate that art is not only an individual endeavor, but also carries a societal responsibility. Particularly during times of war and national liberation, art served as both a propaganda tool and a source of motivation, strengthening national unity and solidarity. These artists, with their brushes, not only chronicled the past but also built a visual history that narrated the rebirth of a nation and its fight for independence to the world.

Keywords

Military Painters, World War I, National Struggle, Art, Propaganda

Giriş

Sanat insanlığın varoluşundan bu yana toplumların kendini ifade etme aracı olmuştur. Duvar resimleriyle başlayan bu ihtiyaç zaman içerisinde toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişerek kendine özgü farklı çizgilerde karşımıza çıkmıştır. Bir ifade aracı olan sanat medeniyetlerin gelişmişlik seviyesini göstermekle birlikte aynı zamanda toplumsal değişim dönüşümün takip edilmesini sağlayan en önemli noktalardan biri olmuştur. İki dünya savaşı arası dönemde sanatın etkileyici yönünün farkında olan devletler sanatı kendilerini anlatmanın bir yolu olarak görmüş ve mesajlarını bu yolla iletmışlerdir.

Carl von Clausewitz, 1832 yılında yayımlanan Savaş Üzerine adlı eserinde savaşın doğasına dair derinlemesine bir analiz yapmış ve savaşın teorik çerçevesini oluşturmaya çalışmıştır. Clausewitz, savaşın karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü vurgulayarak, onu sadece fiziksel bir çatışma olarak değil, aynı zamanda politik bir araç olarak görmüştür. Savaşın tanımını yaparken, "Düşmanımızı bizim istediğimiz gibi davranmaya zorlayan bir şiddet eylemi" şeklinde ifade etmiştir. Bu tanım, savaşın amacını, yalnızca düşmanı yok etmek veya toprak kazanmak değil, aynı zamanda belirli bir siyasi hedefe ulaşmak olarak ortaya koymaktadır. Clausewitz'e göre, savaş sadece askerî stratejilerle ilgili değildir; politika ve stratejinin kesişim noktasında yer alır ve savaşın nihai amacı, düşmanın iradesini kırmak ve istenilen siyasi sonuçları elde etmektir.³ Her ne kadar savaş dediğimizde cepheler, taktikler, stratejiler, muharebeler akla gelse de savaşın sosyolojik boyutu da oldukça önemlidir. Savaş, sivil yaşamda da büyük değişikliklere yol açmış, ekonomik kaynakların büyük bir kısmı savaş çabalarına yönlendirildiği için, günlük yaşamda ciddi malzeme kıtlıkları meydana gelmiştir. Bu durum, toplumun her kesiminde büyük zorluklara neden olmuş ve beraberinde yaşam standartlarını düşürmüştür. Aynı zamanda erkekler zorunlu olarak askerlik yaptığından ve cephelerde mücadele etmek zorunda kaldıklarından erkeklerin üzerine düşen görevleri kadınlar yapmaya başlamış sadece sivil hayatta değil askeri anlamda da cephelerde öncü görevler almışlar, bu durum kadın ve kadının toplumsal rolünün de bir değişimi olarak karşımıza çıkmıştır. Savaşın sürdüğü yıllarda, hükümetler halkın moralini yüksek tutmak ve savaş çabalarına destek sağlamak için yoğun bir propaganda faaliyetinde bulunmuşlar, gazeteler, afişler ve sinema filmleri gibi araçlarla yürütülen propaganda, düşmana karşı nefret duygularını pekiştirmek ve milli birlik ruhunu canlı tutmak amacı taşımıştır. Propaganda, halkın moralini

³ Ahu Özmen Akalın, "Emile Durkheim' in Sosyolojik Yaklaşımında Savaş ve Savaşın Toplum Üzerindeki Etkileri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:28 Yıl: Eylül 2021 s.251.

yüksek tutmak ve cephede savaşan askerlerin moralini desteklemek için hayati bir öneme sahip olmuştur. Bu dönemde özellikle sanat, askerlerin moralini yüksek tutma ve cephelerde yaşananları halka anlatma konusunda kendine bir rol üstlenmiştir. Bu yıllarda faaliyetlerine devam eden asker ressamlar Türk halkının yaşadığı haksızlıkları Avrupalı devletlere anlatmak amacıyla Şişli Atölyesi isimli bir atölye kurmuşlar ve bu atölyede resmettikleri resimleri Viyana Sergisi'nde sergileyerek ülkenin yaşadığı olayları aktarmayı görev edinmişlerdir. 1914 Kuşağı olarak anılan asker ressamlar içinde Hikmet Onat, Sami Yetik, Ali Sami Boyar, Celâl Esad Arseven ve Mehmet Ruhi Arel'in faaliyetleri bu dönemde ve milli mücadele döneminde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Asker Ressamların Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Paris'te eğitimine devam eden asker ressamlar yurda dönmelerinin ardından ya savaşa katılmış cephede görev almışlar ya da devletin görevlendirdiği kurumlarda çalışmışlar ve savaş döneminde gerek cephede gerekse toplumsal alanda propaganda yoluyla vatanlarının işgalden kurtulması için önemli görev üstlenmişlerdir.

Teze konu olan ressamlardan Sami Yetik Bey, Bulgar esaretinden kurtulmasının ardından I. Dünya Savaşı'na katılmış ve Boğazlar Müstahkem mevkiinde görev almıştır.⁴ Katıldığı savaşlarda hem cephede görev almış hem de arka planda mesleğini sürdürmeye devam etmiş ve cephe tabloları yapmıştır. Bu tablolar savaşın aynı zamanda bir yansıması olarak karşımıza çıkmıştır.

Teze konu olan ressamlardan Celâl Esad Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Kadıköy Belediye Dairesi Başkanlığı görevine getirilmiştir. Celâl Bey, savaşın devam ettiği yıllarda Miralay Seyfi Bey'e bir rapor iletmış ve bu raporda müttefik devletlerin başkentlerinde sanat sergileri ve konserler düzenlenmesini önermiştir.⁵ Rapor kabul edilmiş ve hazırlıklara başlanmıştır. İlk olarak hususi oda şefi Zeki Bey'den seksen kişilik bir orkestra kurması istenmiş, Beethoven, Wagner, Schubert ve sanatçıların seçilmiş eserlerinden oluşan bir repertuar ile orkestra ilk provasını Gümüşsuyu Kışlası'nda yapmıştır. Salib-i Ahmer adına düzenlenen başarılı bir Avrupa turnesinin ardından orkestra 1918 yılında yurda geri dönmüştür. Celâl Esad Bey, sanatın her alanının kıymetli olduğunun bilincinde olarak yalnızca ressam kişiliği ile değil müzik yeteneği ile de ön plana çıkmıştır. Ud ve viyolonsel yanı sıra piyano,

⁴ Bu görev özellikle Çanakkale'de denizden yapılacak saldırılara karşı bir savunma alanı oluşturmayı hedeflemektedir.

⁵ Maria Vaiou, "Celâl Esad Arseven Üzerine", *Eski İstanbul: Abidat ve Mebanisi (Ancient Istanbul: monuments and buildings)*, Ed. Ekrem Işın, İstanbul 1989, s.40.

akordeon, gitar ve mandolin çalan Arseven, enstrüman çalarken doğaçlama melodiler mırıldamaktan hoşlanırdı. Eşi Leman Arseven, Celâl Esad Bey'in çalıştıktan sonra dinlenmek için enstrüman çaldığını ve bu esnada doğaçlama melodilerle kendi ezgilerini yarattığını, ancak bunları hiçbir zaman notaya dökmediğini anlatmıştır.

Seyfi Bey'in aracılığıyla Celâl Bey, Şişli Atölyesi'nin açılması için çok emek vermiş, Viyana'da düzenlenen serginin bizzat başında bulunmuştur. Düzenlenen sergilerde Türk milletinin sesini duyurmak amacıyla büyük çaba sarf etmiştir. Aynı zamanda bu yıllarda sinema ile de uğraşmıştır. 1918 yılında "*Trans Orient Film*" adıyla bir sinema şirketi kurulduktan sonra, Celâl Esad önemli bir adım atarak "*Die Tote Wacht*" (Koruyan Ölü ya da Dirilen Ölü) isimli bir senaryo kaleme almış, bu süreçte bir film atölyesi kiralanmış, Münih'in tanınmış oyuncularından Lydia Lay, yüksek bir ücret karşılığında projede rol almayı kabul etmiştir. Filmin yönetmenliğini Celâl Esad, görüntü yönetmenliğini ise Kenan Reşit üstlenmiştir. Çekimler, yalnızca 15 gün gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır.

Altı bölüm ve bir prologdan oluşan bu yapımda, Kurt Sticler, Nejat Sirer ve Münih'teki ulusal tiyatronun oyuncuları da yer almıştır. Ancak filmin çekimleri tamamlandığında, Amerikan filmlerinin yoğun olarak piyasaya sürülmesi, projenin satışını oldukça zorlaştırmıştır. Film, ancak Celâl Esad'ın İstanbul'a dönüşünün ardından Necmeddin Molla'nın girişimleriyle satılabilmıştır.

Filmde, büyük bir şehre gelen iki kız kardeşe musallat olan şeytani bir adamın hikayesi anlatılmıştır. Fantastik dram türündeki bu eser, Celal Esad'ın Avrupa'da hem senaryo yazıp hem de film çeken ilk Türk sanatçısı olmasını sağlamıştır. Ayrıca, sanatçının "*Ölüm Kulesi*" ve "*Semra ve Turgut*" adında iki farklı senaryo çalışması daha bulunmaktadır.⁶

Teze konu olan ressamlardan Hikmet Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yurda dönen Hikmet Bey, Galatasaray Lisesi'nde resim öğretmeni olarak görevine devam etmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin müdürü Halil Ethem'in talebi üzerine, Sanayi-i Nefise Mektebi'ne geçerek, Varnia Zarzecki'nin yerine hazırlık sınıfı hocalığı yapmış ve ardından atölye şefliği görevine atanmıştır. İlerleyen yıllarda, Şişli Atölyesi'nde pek çok tablo yapmıştır.

Ali Sami Bey, Paris'ten döndükten sonra, 22 Temmuz 1914 tarihinde Bahriye Müzesi Müdürlüğü'ne atanmış ve burada önemli bir müzecilik yeniliğine imza atmıştır. Uzun bir süre ihmal edilen ve neredeyse sadece değersiz eşyalarla dolmuş olan Deniz Müzesi'ndeki

⁶ Büşra Nur Özcan, *Celal Esad Arseven'in Hayatı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2019.s.56,58.

malzemeleri düzenleyerek, müzeyi dönemin müzecilik anlayışına uygun hale getirmiştir. Ali Sami Bey'in bu çabaları sonucunda, 1917 yılında "Bahriye Müzesi Kataloğu" adlı eseri yayımlamıştır. Bu katalog, müze eşyalarını tanıtan önemli bir kaynak olmuştur. Aynı yıl, Celâl Esad Bey'in girişimleriyle Şişli Atölyesi açılmış ve Ali Sami Bey de burada görev almıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın talimatıyla kurulan bu resim atölyesinde, Ali Sami Bey ve arkadaşları, çoğunluğu askeri yaşamı ve savaşın etkilerini gösteren kompozisyonlar olmak üzere çeşitli temalarda resimler yapmışlardır. Bu çalışmalar, savaşın sanatsal bir yansıması olarak, o dönemin önemli askeri ve toplumsal olaylarını kaydetmiş ve Türk resim sanatına katkı sağlamıştır.

Ali Sami Bey ve arkadaşlarının yaptığı askeri temalı resimler, ilk kez 1917 yılında Galatasaray Sergisi'nde "Savaş Resimleri ve Diğerleri" başlığı altında halkın beğenisine sunulmuştur. Bu sergi, dönemin sanatsal ve toplumsal olaylarının bir yansıması olarak büyük ilgi görmüştür. Sergilenen eserler uluslararası alanda da dikkat çekmiş ve Viyana ile Berlin gibi önemli Avrupa şehirlerine gönderilmesi planlanmış ancak yalnızca Viyana'da sergilenmiştir.⁷ Ali Sami Bey'in 17 eseri, 1918 yılında müttefik ülkelerin huzurunda Şişli Atölyesi tarafından düzenlenen Türk ressamları sergisinde sergilenmiştir. Bu sergi, aynı zamanda Türk ressamları tarafından Avrupa'da açılan ilk sergi olma özelliği taşımaktadır.

Ali Sami Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 1919 yılında Heybeliada Bahriye Mektebi'nde bir süre resim öğretmenliği yapmış ve 1921'de kısa bir süre Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürlüğü görevini üstlenmiştir. Ancak bu görevden kısa bir süre sonra ayrılarak, 1922 yılında Evkaf-ı İslâmiye Müzesi Müdürlüğü'ne (günümüzde Türk ve İslâm Eserleri Müzesi) atanmıştır. Bu atama, onun müzecilik alanındaki katkılarını pekiştiren bir dönüm noktası olmuştur. Aynı yıl, dönemin önemli kadın hatiplerinden ve yazarlarından Halide Edip Hanım'ın kardeşi Belkıs Hanım ile evlenen Ali Sami Bey, eşinin hem aile hayatında hem de kültürel çalışmalarında büyük desteğini almıştır. Belkıs Hanım'ın desteği, Ali Sami Bey'in sanatsal ve kültürel projelerinde daha güçlü bir şekilde yer almasını sağlamış, bu da onun kariyerinde önemli bir yer tutmuştur.⁸

⁷ Mustafa Mutlu, "Bahriyeli Ressam Ali Sam Boyar'ın Hayatı ve Faaliyetleri (1880-1968)", *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2021, s.291.

⁸ Mustafa Mutlu, "[Ali Sami Boyar \(1880-1967\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-sami-boyar-1880-1967/)" <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-sami-boyar-1880-1967/>, [Erişim Tarihi:10.06.2024].

Teze konu olan ressamardan Mehmet Ruhi Bey, ressamlık mesleğine devam etmek istemiş ve sırasıyla, Bahriye Mektebi, Kabataş Erkek Lisesi, Çapa Kız Öğretmen Okulu ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nde perspektif öğretmenliği yapmıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde görev aldığı sıralarda kendi ekolü ile okulun ilkelerinin bağdaşmadığı gerekçesiyle okulda uzaklaştırılmıştır.⁹ Daha sonrasında Celâl Esad Bey'in büyük emekleriyle açılan Şişli Atölyesi'nde görev almış ve Viyana Sergisi'nde eserleri sergilenmiştir.

Şişli Atölyesi

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sadece Avrupalı devletler değil Osmanlı İmparatorluğu da savaşa girmeden önce ve sonra sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yönden etkilenmiştir.

Bu olumsuz etkinin Türk resim sanatına yansımaları, Avrupa'da eğitim almaya gönderilen öğrencilerin yurda geri dönmelerinin ardından Türk resim sanatı adına yeni bir dönem başlatmaları olmuştur. 1914 Kuşağı veya diğer bir ifadeyle Çallı Kuşağı olarak anılan bu gruptaki öğrenciler yurda dönmelerinin ardından çeşitli görevler almışlar, bir kısmı mezun oldukları okul olan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim hocalığına başlarken, bir kısmı sivil veya askeri okullara resim öğretmeni olarak görevlendirilmiş veya askerliğe devam etmek isteyenler cephede görev almışlardır.

Aynı zamanda savaşın başlamasıyla yabancılara ait olan okul, kulüp gibi yapıların Türklerin eline geçmesi kolaylaşmış ve sanat ortamı için de önemli bir gelişme yaşanmıştır. Türklerin kullanımına geçen en ünlü mekanlardan biri olan Societă Operaia' da 1916 yılında birincisi düzenlenecek olan Galatasaray sergileri için Galatasaray Yurdu'na dönüştürülmüştür.¹⁰ Açılan birinci Galatasaraylılar Sergisi'ne 48 ressam katılmış ve katılan ressamlar arasında 1914 kuşağı temsilcilerinden, Hikmet Onat, Mehmet Ruhi, Sami Yetik, Ali Sami Bey başta olmak üzere Avni Lifij, Feyhaman Duran, İbrahim Çallı, Namık İsmail, Nazmi Ziya gibi isimler de yer almıştır.

Türk resim sanatı içinde oldukça önemli bir yere sahip olan Celâl Esad Bey, I. Dünya Savaşı başladığı zaman Kadıköy Belediye Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Küçük yaştan itibaren sanata ilgi duyan Celâl Bey, Kadıköy'deki belediye binası için Fransız sanatçı Andres

⁹ Önder Çetin, *Mehmet Ruhi Arel ve Sanatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2004., s.93.

¹⁰ *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi*, Yay. Haz. Ahmet Kamil Gören, Asır Matbaası, İstanbul 1997, s. 40.

ve Avni Lifij'den tablolar yapmasını istemiştir.¹¹ Bu isteğin ardında ise resmi binalarda propaganda yoluyla bir algı yaratabileceği düşüncesi vardır. Dönemin İstihbarat Dairesi Başkanı Seyfi Paşa'nın desteğini alarak bir rapor hazırlayan Celâl Bey, hazırladığı raporda yalnızca Türklerin batılılar tarafından yalnızca askeri başarılarının değil, sanat ve kültür alanında da başarılı olduklarının vurgulanmasına dikkat çekmiştir. Bu konuya vurgu yapabilmek adına müttefik devletlerin başkentlerinde sergi düzenlenmesinin yararlı olabileceğini belirtmiştir. Bu rapor Enver Paşa'nın ve hatta Halife Abdülmecit Efendi'nin de dikkatini çekmiş ve Şişli Atölyesi olarak bilinen atölye kurulmuş, 1914-1918 yılları arasında da hizmet vermiştir.¹² Şişli Atölyesi'nin konumu, Bulgar Çarşısı, eskiden Şişli-Kağıthane Caddesi adıyla anılan günümüzde Abide-i Hürriyet Caddesi üzerinde, Taksim yönüne doğru giderken sağ tarafta yer alan Karakol'a gelmeden önce, Eski Bomonti Caddesi veya günümüzdeki adıyla Silahşör Caddesi'nin girişinde bulunmaktaydı.¹³ Bu atölye kurulmuştu ancak atölyede çalışan ressamlar arasında bizzat cephede görev almış asker sayısı azdı, bu nedenle savaş ortamını daha iyi yansıtabilmek ve anı yaşatabilmek adına atölyenin çevresine savaş cephesi gibi bir ortam hazırlanmıştır. Atölyenin çevresine hendekler kazılmış, silahlı asker figürleri ve atlar konmuş ve top arabaları getirtilmiştir. Savaş ortamında boya ve kumaş temini zor olacağından Almanya'dan destek istenmiş ve kısa bir süre içinde ressamların kullanacağı malzemeler tamamlanmış ve çalışmalar başlamıştır. Yaklaşık 2,5 aylık bir sürede çalışmalarını tamamlayan ressamlar Viyana Sergisi'nde eserlerini sergileme fırsatı yakalamışlardır.

Celâl Esad Bey, Şişli Atölyesi'nin gelişimini şu sözlerle ifade etmiştir:

“ Birinci Dünya Savaşı sırasında, Türkler aleyhine yürütülen yoğun propaganda ve neşriyatın etkisiyle, müttefik devletler bile Türkleri hâlâ ilkel bir kavim olarak görüyorlardı. Bu olumsuz algıyı kırmak, Türk medeniyetini ve kabiliyetini ispatlamak amacıyla, müttefik devletlerin başkentlerinde sergiler açmak ve konserler vermek gibi etkinlikler düzenlemek düşünülmüştü. Seyfi Paşa, bu sergilere askeri temalı resimlerin de eklenmesinin faydalı olabileceğini önermişti. Ancak, o dönemde Türk ressamlarının böyle askeri temalarla ilgili yeterli eserleri yoktu ve mevcut resimler sınırlıydı.

Savaşın getirdiği malzeme sıkıntısı da büyük bir engel teşkil ediyordu. Boya ve muşamba gibi temel malzemelere ulaşmak zordu. Ayrıca, askeri sahneleri resmetmek için askerlere,

¹¹ *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi*, s.40.

¹² Celâl Esad Arseven anılarında atölyenin kurulmasından yaklaşık birkaç ay sonra Viyana'ya gidecek eserlerin yapılıp hazırlandığını söylemiştir. Viyana Sergisi 1918 yılında gerçekleştiğinden Ahmet Kamil Gönen de atölyenin açılış tarihinin 1917 yılı olabileceğini düşünür.

¹³ *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi*, s.48.

silahlara, atlara ve toplara ihtiyaç vardı. Bu eksikliklerin tamamlanması amacıyla, askeriye tarafından gerekli düzenlemeler yapılmış ve karar gereği Şişli'de büyük bir atölye inşa edilmiştir. Çevredeki hendekler kazılmış, malzeme eksiklikleri giderilmiş ve Almanya'dan özel boyalar ve muşambalar getirilmiştir.

Ressamlar, Şişli'deki büyük atölyede çalışmalarına başlamışlardır. Çallı İbrahim, Feyhaman, Hikmet Onat, Sami Yetik ve Ali Sami gibi ünlü ressamlar, büyük hangarın köşelerinde sehpalı oturmış, tüfekleriyle modellik yapan askerler ve top arabaları gibi unsurlarla çevrilmişlerdir. Atölye, ünlü muharebe ressamı Edouard Detaille'nin atölyesini andırıyordu. Ressamlar, büyük bir milli amaçla çalışmalarını sürdürmüş, geceleri bile lambalar altında çalışarak, yemeklerini dışarıdan sipariş etmişlerdir. Bu dönem Türk ressamları için önemli bir fırsat olmuş hem sanat hem de milli hedefler açısından büyük bir anlam ifade etmiştir.”¹⁴

Viyana Sergisi

Türk resim tarihinde oldukça önemli bir yer tutan Viyana Sergisi'ne katılan sanatçılar arasında, cumhuriyetin ilanının ardından halife seçilecek Abdülmecid Efendi, Ömer Adil Bey, Ali Sami Boyar, Cevat Bey, Feyhaman Duran, Harika Hanım, Halil Paşa, Hikmet Onat, Hüseyin Avni Lifij, İsmail Hakkı Bey, Mehmet Ali Laga, Namık İsmail, Ruşen Zamir Hanım, Mehmed Ruhi Bey, Sami Yetik, Şevket Bey, Seyit Bey, Tahsin Bey ve İbrahim Çallı yer almıştır. Viyana'da düzenlenen sergiye özellikle Abdülmecid Efendi'nin büyük katkıları olmuş, Şişli Atölyesi'ni pek çok defa ziyaret etmiş ve dört resmini de sergilenmesi üzere Viyana'ya göndermiştir. Bu serginin düzenlenmesine dair arşiv belgesinde, eserlerin müttefik başkentlerde 3 ay kadar sergileneceği ve serginin bitiminden sonra eserlerin hiçbir kayıp yaşamadan geri gönderileceği temin edilmiştir.¹⁵ Şişli Atölyesi'nde yapılan çalışmalarda çoğunlukla Çanakkale Muharebeleri işlenmiştir. Nitekim serginin çalışmaları tamamlanmış ardından Celâl Esad Bey sergi komiseri, Namık İsmail ise yardımcı komiser olarak görevlendirilmiş ve Viyana'ya hareket etmişlerdir. Öncelikle sergi salonu bulunmuş ve imparatorluk ailesinin katılımıyla sergi açılmıştır. Bu serginin Türk resim tarihinde önemli bir yeri olduğunun oldukça farkında olan Celâl Esad Bey sergide yer alan yapıtların renkli baskısını hazırlatmış olsa da bu baskılar kaybolmuştur. Açılan sergi Viyana'da yoğun bir ilgi görmüş ve sergiyle ilişkin pek çok haber yapılmıştır. Viyana ve

¹⁴ Mehmet Üstünipek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çağdaş Türk Sanatında Sergiler 1850-1950*, Artes Yayınları, Şubat 2007, s. 34-35.

¹⁵BOA. MF.MKT. 17 Teşrin-i sâni 1333 [30 Kasım 1917]. Devlet Arşivleri'nde bu belge H-18-11-1325 olarak yanlış tarihlendirilmiştir; doğru tarih tarafımızca tespit edilmiştir.

Berlin Sergileri olarak başlayan ve bu şekilde devam etmesi planlanan sergi ne yazık ki Viyana ile sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni ise savaşa dahil olan Amerika Birleşik Devletleri'nin yayınlamış olduğu Wilson Prensipleri olmuştur. Wilson Prensipleri, galip devletlerin mağlup devletlerden toprak ve savaş tazminatı almayacağını bildirmiştir. Bu noktada savaşta zor durumda kalan İttifak Devletleri yavaş yavaş ateşkes görüşmelerine başlamıştır. Bu devletlerden biri olan Bulgaristan'ın imzalamış olduğu ateşkes antlaşması sonucunda Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu arasındaki kara bağlantısı kesilmiş böylece Berlin sergisi hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bu durum hakkında Namık İsmail kendi ağzından durumu şöyle anlatmıştır: “ Celâl Bey ile Berlin'e gittik fakat fabrikaların kapalı olması sebebiyle katalogları bastıramadık, bu iş için en az bir yıl beklememiz gerekliydi bu nedenle vazgeçildi.”¹⁶ Aynı zamanda Celâl Bey ve Namık Bey için oldukça sıkıntılı günler de başlamıştır. Viyana'da oldukları süre boyunca yaptıkları harcamaları İstanbul Müze Müdüriyeti'ne yollamış olsalar da kendilerine bu sergi için öncü olan Seyfi Bey'in görevden ayrılmasıyla yapılacak ödemeyi alamamışlar ve Viyana'da oldukça zor durumda kalmışlardır. Başkentte de durum pek iç açıcı değildi. İstanbul İngilizler tarafından işgal edilmiş bu sırada pek çok Türk Viyana'ya kaçmıştır. Böyle bir atmosferdeki devletin varlığı tehlikedeysen kimsenin kimseye yardım edecek gücü kalmamıştır. Celâl Bey ve arkadaşları dönüş parası bulabilmek için ucuza mal ettikleri ürünleri satmaya başlamışlarsa da bu macera birkaç şehir değiştirmelerine neden olmuş, Viyana'dan Berlin'e, Berlin'den Münih'e ve nitekim kendi imkanlarıyla İstanbul'a dönmüşlerdir. Namık Bey ise bu süreyi Berlin'de resim eğitimi görerek değerlendirmiştir. Daha sonrasında bu sergide yer alan resimlerin yurda geri döndürülmesi için oldukça yoğun bir mücadele verilmiş ve bu ancak savaşın bitmesiyle mümkün olmuştur. Resimlerin yurda geri getirilmesi için Hikmet Onat görevlendirilmiş ve sanatçı bu görevi memnuniyetle kabul etmiştir.

Viyana Sergisi'nde resimleri sergilenen Sanayi-i Nefise mezunu asker ressamların eserleri ve hakkında bilgiler şu şekildedir:¹⁷

1. Ali Sami Boyar'ın sergiye 17 yapıtla katıldığı tespit edilmiştir. Bu eserler içinde: *Borazancı* (60x100 cm Tual üzerine yağlı boya, günümüzde İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde), *İtfaiye Eri* (100x64 cm Tual üzerine yağlı boya yapıtın nerede olduğu tespit edilememiştir), *Güvertede*, *Asker Başı*, *Manzara/ Üsküdar*, *Rumeli Hisarı*, *Yaşlı Türk*, *Edirne'nin Çevresi*, *Adalar Halkı*, *Bir Bulgar*, *Bir Çocuk*, *Boğaz*, *Haliç*, *Bir*

¹⁶ *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi*, s.57.

¹⁷ *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi*, s.57.

Çocuk, Haliçte Bir Sandal ve Köy Çeşmesi yapıtlarının tamamının nerede olduğu tespit edilememiştir. Ali Sami Bey'in yapıtlarında daha çok izlenimci ekolün yoğunluğunu görmek mümkündür.

2. Hikmet Onat'ın Viyana sergisindeki önemli eserleri, *Siperde Mektup Okuyan Askerler* (150x124 cm Tual üzerine yağlı boya günümüzde İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde yer almaktadır.) Hikmet Bey, Şişli Atölyesi'ndeki çalışmaları canlı modeller üzerinden gerçekleştirmiştir. *Köyünden Geçerken/Harbe Giderken* bir diğer önemli eseridir. *Limanda* (79,5x90 cm Tual üzeri yağlı boya İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde yer almaktadır.) Bir Asker, Beyazlar İçindeki Kadın, Natürmort, Boğaz, Sandallar tablolarıyla ilgili yer tespiti yapılamamıştır.
3. Mehmet Ruhi Arel sergiye 7 tabloyla katılmıştır. *Düşman Kaçtıktan Sonra (Çanakkale Savaşı)* yapıtın günümüzde nerede olduğuna dair bir bilgi elde edilememiştir. *Triptik* adlı tablosu Türk resminde oldukça farklı bir kompozisyona sahiptir. Tablo üç bölümden oluşmaktadır, resimde 3 ayrı bölümde savaşın tarihsel süreci işlenmiştir. İlk tabloda bir köylünün ailesiyle vedalaşarak askere gitmesi görülmektedir. Ortadaki resimde savaşın ne denli yoğun çatışmalarla geçtiği yansıtılmaktadır. Bu çatışmaların ardından düşmanın denize dökülmesi resmedilmiştir. Son tabloda ise gazi olarak eve dönen bir askerin coşku ve duygu yoğunluğu içinde karşılandığı resmedilmiştir. Eser daha önce Ankara Kurtuluş Savaşı Müzesinde, bugün ise İstanbul Milli Saraylar Resim Müzesinde yer almaktadır. *Bağış/ Hilal-i Ahmer'e Yardım/İlane* (46x38 Tual üzerine yağlı boya, günümüzde İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde yer almaktadır), *Çocuk Başı, Köprüde, Gece Tualaleti* tablolarının yer tespiti yapılamamıştır.
4. Mehmed Sami Bey'in çalışmaları ise, *Tuna Nehri Önünde, Nöbette, Savaşta Milli Mücadele (Karakalem), Edirne Çevresi, Manzara* çalışmalarının yer tespiti yapılamamıştır. *İsmail Tepe Savaşı ve Bursa'da Bir Sokak* katalogda yer almaktadır. *Karakol/Hücuma Kalkış/Keşif Kolu* (50x60) Askeri Müze Koleksiyonu'nun Muharebe Konulu Resimler Sergisi'nde yer almaktadır.

Milli Mücadele Döneminde Serbest Resim Atölyesi Çalışmaları

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri mütarekede yer alan maddeleri uygulamaya koyulmuşlardır. Bu maddeler arasında, Osmanlı ordularının dağıtılması, stratejik noktaların İtilaf Devletleri kontrolüne bırakılması ve herhangi bir iç karışıklık durumunda bu devletlerin Osmanlı topraklarına müdahale hakkına sahip olmaları bulunmaktaydı. Özellikle 7. ve 24. maddeler, İtilaf Devletleri'ne Osmanlı topraklarının

neredeyse tamamında askeri varlık bulundurma ve işgal hakkı tanıyordu. Mütarekeden hemen sonra, Osmanlı toprakları fiilen işgal edilmeye başlanmış ve İngilizler Musul'u, Fransızlar Adana ve çevresini, İtalyanlar ise Antalya ve çevresini ele geçirmiştir. Ancak en dramatik gelişme 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali olmuştur. İzmir'in işgali, Anadolu'da geniş yankı uyandırmış ve halkta milli bir direniş hareketinin doğmasına neden olmuştur. Ve ardından 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a vardığında milli mücadele resmi olarak da başlamıştır. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile, işgallere karşı direnme kararlılığı tüm yurda yayılmıştır. Bu kongrelerde, Anadolu'daki direnişi tek bir çatı altında toplama kararları alınarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurularak Osmanlı hükümetine karşı ilk büyük halk hareketi ortaya çıkmıştır. Ardından savaşlar devam ederken Türk ordusu büyük galibiyetler alırken bir yanda 23 Nisan 1920'de de Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bu dönemde askeri ve siyasi süreçler devam ederken bir yandan da İstanbul'da sosyal yaşam içindeki eğitim, sanat faaliyetleri devam etmiştir.

1921 yılında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türk Ressamlar Cemiyeti adını almıştır. Cemiyetin kurucuları Sanayi-i Nefise Mektebi hocalarından Hikmet Onat, Sami Yetik, İbrahim Çallı, Feyhaman Duran ve Darülmualimin-i Aliye Resim hocası Şevket Dağ olmuştur. Cemiyetin merkezi Türkocağı'dır. Cemiyet 1921 yılının sergi kataloğunun düzenlenmesi, sergi tüzüğü gibi konularla ilgilenmiştir.¹⁸ Aynı zamanda bu cemiyet Çemberlitaş'ta "Resim Okulu" adıyla bir resim kursu açmış ve sanata ilgi duyan öğrencilere dersler vermeye başlamışlardır. Bu resim atölyesinin açılışında da bir sergi düzenlenmiş ve kataloğu basılmıştır. Kurs her ne kadar bir yıl sonra kapanmış olsa da yine özel bir teşebbüs olarak 1922 yılında yine Çemberlitaş Basım Evi'nde "Serbest Resim Atölyesi" adıyla açılmıştır. Bu kursun öğretmenleri de Mehmet Ruhi Bey ve İhsan Bey olmuştur. Bu atölye özellikle Sanayi-i Nefise Mektebi'nin çalışmalarını yetersiz bulmuş ve Alman Uzmanlık Atölyesi ekolünü benimsediklerini söylemişlerdir. Bu kurs, Akademi'ye giremeyen öğrencilere resim eğitimi alabilme imkânı sağlamayı ve her seviyeden bireye uzmanlık kazandırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Akademi hocası Hikmet Onat, haftada birkaç gün öğrencilerin çalışmalarını inceleyip atölyedeki süreçlerini yönlendirmiştir.¹⁹ Bu kursun temel amacı, Sanayi-i Nefise Mektebi'ne alternatif bir eğitim sunmaktır. Öğrencileri, devamlı ve yeni başlayanlar olarak iki gruba ayırarak, onlara serbest bir şekilde çalışma fırsatı tanımış ve konularda özgür bırakmıştır. Ayrıca, mezhep, cinsiyet gibi ayrımlar yapmaksızın eğitim vermiştir. Sanat ve eğitim anlayışını vurgulayan Serbest Resim

¹⁸ Önder Çetin, *a.g.t.*, s.108.

¹⁹ Candaş Keskin, "I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi", *Akademik Bakış*, Cilt:7, Sayı:14, 2014, s. 270.

Atölyesi'nin bu misyonu benimsemesinin en büyük nedeni, atölyenin birçok hocasının asker kökenli olmasıdır. Bu nedenle atölye, eğitim, toplumun sorunları ve milli meseleleri içeren üç temel ilkeye dayanarak faaliyet göstermiştir. Ayrıca, Serbest Resim Atölyesi bu dönemde “yurt gezileri” fikrini de ilk kez gündeme getirmiş ve bu fikir basında geniş yer bulmuştur. 1921 yılında ilk sergisini düzenleyen atölye, büyük bir satış yapmayı başarmıştır.

Sonuç

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için siyasi çalkantılar, güç kayıpları ve toprak kayıplarının yaşandığı bir dönem olmuştur. Olumsuz anlamda yaşanan bu sürecin önüne geçebilmek için çeşitli reformlar yapılmaya başlanmıştır. III. Selim'in hükümdarlık döneminde başlayan bu reformlar her alanda etkisini göstermiş, askeri yenilikler başta olmak üzere bilim, sanat, teknik, ziraat, zanaat ve sanayi alanlarında çeşitli atılımlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sanatın gelişmesi ve sanatçıların yetiştirilmesi açısından en önemli dönüm noktalarından biri Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşu olmuştur. Mektebin kuruluşunda ön plana çıkan en önemli isim Osman Hamdi Bey'dir. Asker ressamının hayatları ve sanatları incelenirken, ilk olarak onların eğitim süreçleri göz önüne alınmalıdır. Eğitim süreçlerinde, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin öğrencileri, disiplinli ve teknik anlamda oldukça kapsamlı bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Her biri, kendi alanlarında uzmanlaşmış olan akademik kadrolardan aldıkları derslerle sanatlarını geliştirmişlerdir. Yalnızca resim yapmakla kalmamış, aynı zamanda sanat aracılığıyla toplumsal bir mesaj verme gayreti içinde olmuşlar bu amaçlarını Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'ni çıkararak ve yazılar yazarak gerçekleştirmişlerdir. Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitirdikten sonra asker ressamının bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu tarafından dönemin en prestijli sanat merkezlerinden biri olan Paris'e gönderilerek, burada eğitimlerine devam etmişlerdir. Paris, dönemin sanat dünyasında bir cazibe merkezi haline gelmiş ve ressamlar, burada kazandıkları yeni bakış açılarıyla eserlerini daha da zenginleştirmişlerdir. Bu süreç, sadece bireysel kariyerlerin gelişmesi açısından değil, aynı zamanda Türk sanatının Batı ile etkileşiminde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Paris'teki eğitim, asker ressamının resim anlayışlarını daha özgün bir sanat dili oluşturma yolunda cesaretlendirmiştir Hikmet Onat, Sami Yetik, Ali Sami Boyar, Celâl Esad Arseven ve Mehmet Ruhi Arel gibi sanatçılar eserlerinde sadece teknik becerilerini sergilemekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal değişimlere duydukları hassasiyeti ve kendi bireysel sanatçı kimliklerini de belirgin bir şekilde yansıtmışlardır. Savaş, toplumsal ve kültürel dönüşüm ortasında asker ressamın, resmin sadece sanatsal faaliyet olmadığını halkı bilinçlendirme ve kültürel kimlik oluşturma aracı olarak da kullanılabileceğini düşünmüşler ve bu süreçte, resim

sanatı sadece akademik bir alan olmaktan çıkarak, halkla bütünleşen bir dil haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi, Milli Mücadele Dönemi'nde Serbest Resim Atölyesi'nin çalışmaları ressamların sanatlarını dünyaya tanıttıkları platformlar olmuştur. Sanatçılar, sanatsal gelişimlerinin yanı sıra toplumun dönüşen yapısını da gözler önüne sererek, toplumu sanatla daha yakın bir şekilde buluşturmuşlardır. Onların bu katkıları, sadece kendi dönemleriyle sınırlı kalmayıp, Türk sanatının modernleşme sürecinde iz bırakmış ve yeni nesil sanatçılara ilham kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

Çetin, Önder, Mehmet Ruhi Arel ve Sanatı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2004.

Keskin, Candaş, ‘‘I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye’de Kùltür Sanat Ortamı ve Türk Resmi’’, Akademik Bakış, Cilt:VII, Sayı:14, 2014.

Mutlu, Mustafa ‘‘Bahriyeli Ressam Ali Sami Boyar’ın Hayatı ve Faaliyetleri 1880-1977’’, Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 52, 2021.

Mutlu, Mustafa, "Ali Sami Boyar (1880-1967)", Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/ali-sami-boyar/>, [Erişim Tarihi: 28.11.2024].

Özcan, Nur, Büşra, Celal Esad Arseven’in Hayatı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2019.

Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi, Yay. Haz. Ahmet Kamil Gören, Asır Matbaası, İstanbul 1997.

Üstünipek, Mehmet, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Çağdaş Türk Sanatında Sergiler 1850 1950, Artes Yayınları, Şubat 2007.

BOA. MF.MKT. 17 Teşrîn-i sâni 1333 [30 Kasım 1917].